

ПАРТИЙНАТА СИСТЕМА В ПОРТУГАЛИЯ СЛЕД САЛАЗАР

Йорган Митев

Солидността на дадена партийна система проличава в степента на ефективност, с която партиите дават отговор и подхождат към решаване на големите въпроси, определящи функционирането на държавата. В началото на прехода към демокрация Португалия преживява период на раждането на безпрецедентен брой партии¹. Любопитното е, че тази толкова голяма експанзия на партийни формации е съпроводена от тяхната значителна структурна слабост. Много от вписаните в държавния регистър политически партии нямат дори двеста членове, което придава на термина партиен член доста широко значение. Формирането на партийна система след четиридесет години авторитарен режим е един от главните политически проблеми на прехода, пряко свързан с управляемостта през първите години на новата португалска демокрация.

В Португалия са налице материални и духовни предпоставки за постепенното протичане на толерантен, основаващ се на диалог между политическите сили преход. Особено важно значение има обстоятелството, че повечето елементи на модерното пазарно стопанство и демократичното гражданско общество възникват още в рамките на стария режим. Всичко това създава по-широко поле за приемственост и плавност при извършването на промените.

Преходът от авторитарно към демократично управление в Португалия не се извършва в резултат на радикално скъсване с предишния режим, нито чрез процес на неговото самотрансформиране. Тъкмо обратното – като се изключи кратката акция на военните от 25 април 1974 г., той е по-скоро резултат от поредица пактове и преговори, главни участници в които са различни политически дейци и представители на военните кръгове².

Причините, които благоприятстват и правят възможен този преход, трябва да се търсят в природата и измененията на кризата, преживявана от салазаристкия режим, криза, която започва в средата на шестдесетте години и достига върха си през 1974 г. с военното въстание. Тази криза не може да се обясни напълно нито със структурните преобразувания, извършвани в Португалия от края на петдесетте години, нито с развиващите се промени и противоречия в държавата след принудителното оттегляне на Салазар през 1968 г.³

Икономическата политика на автаркия и самозадоволяване, провеждана от средата на тридесетте години, се изчерпва в края на петдесетте и е заменена с нова стратегия на развитие, която трябва да осигури запазването на режима. Тази стратегия води до бърза индустриализация и модернизация на икономиката чрез широк внос на чужди капитали и насърчаване на емиграцията на незаетата работна ръка, по-специално селскостопанската, към страните от Европейската общност. Изоставен е неограниченият протекционизъм и се предприемат либерализиращи мерки – португалската икономика се отваря за конкуренцията, а португалският пазар постепенно се свързва с международните пазари⁴.

Новата икономическа стратегия води до безпрецедентни темпове на промяна, които не позволяват да се запазят повече непокънати и консервативните норми, характеризиращи предните две десетилетия. Процесът на промяна засяга в голяма степен структурата на португалската управляваща класа и естеството на нейните политически проблеми.

На 25 април 1975 г., точно една година след въстанието на военните, се провеждат изборите за Учредително събрание⁵. Това е една от главните опорни точки в програмата на Движението на въоръжените сили, която заема важно място в политическия живот на страната след падането на салазаризма. Изборите имат ограничена цел. Те трябва да предоставят за първи път историческата възможност на португалския народ в условията на демокрация да избере своите представители, които в съответствие с неговата воля да изработят нова конституция на страната, установяваща нейния бъдещ политически режим, и да узакони резултатите от падането на салазаризма.

Изборите имат важно значение и оказват силно въздействие върху съотношението на политическите сили, върху стратегията и тактиката на всички партии. Въпреки разликата в идейнополитическите платформи и социалния състав на дванадесетте партии⁶, участващи в изборите за учредително събрание, и привидния плурализъм, по същество се оформят два основни лагера, които водят тежката предизборна битка.

Ръководството на Португалската социалистическа партия не е заинтересувано от единството с комунистите и изхожда от главната тактическа цел в момента – да събере максимално възможно количество гласове. Още по време на предизборната кампания ПСП сключва тайно споразумение с другите две основни политически формации, стоящи около или вдясно от центъра – Народнодемократическата партия (НДП) и Социалдемократическия център (СДЦ)⁷. Ако НДП се представя за социалдемократическа партия, то дясната СДЦ се приближава до позициите на християндемократическите партии в Западна Европа, макар наименованието ѝ да прикрива нейната класова същност.

Левицата в португалския политически живот се представя от Португалската комунистическа партия (ПКП) и Португалското демократично действие (ПДД)⁸. Близки до техните позиции са двете малки партии, сформирани от леви социалисти, отцепили се от Социалистическата партия, в които има и определени левичарски тенденции – Социалистическия народен фронт (СНФ) и Движението на Социалистическата левица (ДСЛ)⁹.

Резултатите от изборите се превръщат в обект на различни тълкувания, за да се извлекат необходимите политически ефекти. Изборите са дългоочакваният сигнал за Социалистическата партия да премине към открита офанзива, тъй като резултатите ѝ дават самочувствието и формалния повод да се обяви за представител на интересите на мнозинството португалци¹⁰.

Опирайки се на изборните резултати, десните политически формации провокират рязко изостряне на конфликтите и поляризиране на португалското общество, за да се предизвика очакваната намеса на военните в политическия живот. На 25 ноември 1975 г. е извършен неуспешен опит за военен преврат от леворадикално на-

строени офицери, който окончателно променя съотношението на политическите сили в полза на десницата.

От друга страна, по време на укрепването на демократичния режим противоречието между гражданската власт и армията има все пак много по-малко значение, отколкото би могло да се очаква в светлината на историята на Португалия през XIX и по-голямата част на XX век. Трябва да се подчертае, че по същество относителната лекота, с която португалската политическа система съумява да възстанови върховенството на гражданската власт, се дължи на начина, по който Салазар успява да дисциплинира и насочи армията, превръщайки я в солидна опора на своя режим, на основата на предоставяне на определени сфери на действие, които са запазени в нея, но които в крайна сметка водят до изолиране на военните от пряката намеса в социалните и политическите въпроси. Ролята на армията за запазване на авторитарната структура на предишния режим е съществена и затова поведението на военните по време на прехода е свързано с функцията на пазители и контролори, която никой не се осмелява да оспорва публично¹¹.

Португалската конституция, която предоставя на въоръжените сили функцията на гарант на суверенитета и независимостта на страната, както и на нейната териториална цялост и конституционен ред, е доказателство за деликатните, но и сложни отношения, които съществуват по време на прехода, между гражданската власт и армията.

Постепенното оттегляне на въоръжените сили от гражданските институции на държавата става без особени търкания благодарение и на ясното решение на президента като държавен глава и върховен главнокомандващ¹². Този пост не събужда у него никакви склонности да налага милитаристични критерии на обществото или да облагодетелства по някакъв начин въоръжените сили. С приемането на новата португалска конституция започват да намаляват и призивите за военна намеса от страна на крайно десните сектори.

Трябва да се споменат и два странични аспекта на съотношението гражданска власт – армия, които имат подчертано важно значение: случаите на демократично политизиране на въоръжените сили и връщането към гражданската сфера на някои сили и корпуси

от бившата ПИДЕ (Тайната полиция на Салазар). И в двата случая приетите решения представляват ясен пример за подчинение на армията на върховенството на гражданската власт, сравнително благоприятно реинтегриране на военните, които поради участието си в Движението на въоръжените сили в следващите години е необходимо да докажат, че отношенията между гражданските и военните власти са се нормализирали в условията на един режим на демократични свободи¹³.

Последен реверанс към военните в Португалия е направен по време на президентските избори, които се провеждат на 27 юни 1976 г.¹⁴ и се характеризират с една особеност, която значително ги отличава от парламентарните избори. Тя се поражда от обстоятелството, че президентът на Републиката според чл. 123 от конституцията трябва едновременно да бъде върховен главнокомандващ на въоръжените сили и същевременно председател на Революционния съвет¹⁵.

Комунистическата партия настоява за идеята да се издигне кандидатурата на военен, предложен от Революционния съвет, който би могъл да получи подкрепата на левите партии. На тази идея се противопоставят социалистите, които искат да дадат подкрепата си само на кандидат, който след изборите ще им възложи съставянето на еднопартийно правителство. Затова те дават своята подкрепа на генерал Рамальо Еаниш, началник-щаб на сухопътните войски, изиграл важна роля в поражението на левите офицери по време на опита за военен преврат на 25 ноември 1975 г. Кандидатурата на Рамальо Еаниш получава подкрепата и на НДП и СДЦ, които разчитат след неговия избор да извлекат съответни изгоди в качеството си на партии, участващи в “президентското мнозинство”¹⁶.

Президентските избори спечелва генерал Рамальо Еаниш с 61, 54% и става първият редовно избран президент на страната. С това е направена още една съществена крачка по посока на установяването на новия демократичен режим. С приключването на изборите за Асамблея на републиката и президент на страната е завършен процесът на изграждане на централните органи на законодателната и изпълнителната власт и се слага началото на нов етап в политическото развитие на Португалия. Периодът на вре-

менните правителства и ликвидирането на остатъците от салазаризма е формално приключен, като политическото развитие навлиза в институционални рамки, установени от новата конституция. В своята цялост приключването на процеса на институционализирането на демокрацията намира окончателен завършек с проведените в края на 1976 г. избори за местни органи на властта¹⁷.

Утвърждаването на демократичните промени в страната не би могло да бъде осъществено, ако всички политически формации не се съобразяват с характерните особености на политическия живот, в който църквата заема важно и съществено място. Въпреки че Католическата църква подкрепя режима на Салазар и Каetano, в края на диктатурата тя започва да променя бързо своето отношение. Тя се дистанцира от режима и се отърсва от последиците на националкатаолицизма. По време на прехода обаче португалската църква следва поведение на относителна политическа резервираност, а това е фактор с изключително отрицателна тежест върху перспективите за укрепване на една солидна партия с християндемократически характер¹⁸.

Противно на предвижданията на политическите наблюдатели португалската християндемократия не съумява да кристализира в една жизнеспособна политическа алтернатива. Отчасти това се дължи на известно "олевяване" на португалските католици и отчасти на проявеното разногласие между отделни личности в различните християндемократически течения¹⁹. Същевременно не е съвсем сигурно, че като се отчита прогресиращото навлизане на светските нрави в португалското общество, заемането на ясна позиция от духовенството би довело до възникването на солидна християндемократическа партия. Няма съмнение обаче, че липсата на такава позиция се оказва решаваща при обясняването на отсъствието на християндемократите като значителна сила в политическия живот.

В действителност Католическата църква предпочита да стои публично настрана от политическите алтернативи, защото по този начин тя увеличава авторитета си, когато трябва да се произнася по конкретни проблеми, убедена, че която и да е управляващата партия в даден момент, ще вземе под внимание мнението на духовенството. Вероятно португалската църква предпочита да "стои настрана",

защото, след като разрешава в общи линии съществените си проблеми, нейният неутралитет ѝ позволява да застане на страната на управляващата партия независимо от това коя е тя²⁰. Все пак въпреки подобни тълкувания, истината е, че коментиранията позиция предполага публичното приемане на върховенството на гражданската власт, а това позволява на португалската църква да изразява отношението си към някои въпроси, които според нея са от нейна компетентност или които представляват някакъв духовен или материален интерес като аборта, развода и образователната реформа²¹.

През 1968 г., когато Салазар се оттегля от властта, Португалия е една от най-дългогодишните диктатури след установените в Европа между двете основни войни. След 1933 г. салазаристкият режим преминава през различни фази, показвайки значителна способност за адаптиране към променящите се национални и международни условия. Въпреки това салазаризмът не успява да надживее своя създател, а в страната е изградена модерна партийна система.

Формирането на партийната система в Португалия в средата на седемдесетте години се осъществява в резултат от въздействието на няколко фактора от голяма важност: 1) колониалните войни, които води метрополията и които на практика засягат над 30% от населението на страната, имат тежки последици за политическото бъдеще на младата португалска демокрация; 2) авторитарният режим, консолидиран след сурови репресии и импулсирал социализация в духа на демобилизиращи и антипартийни антидемократични ценности, е очевидно единственият политически опит, познат на 70% от населението; 3) процесът на индустриализация през 60-те години, който поражда мащабни структурни промени в икономическата дейност, разпределението на доходите, урбанизацията, социалната стратификация, образованието и начина на живот; 4) политическото разлагане на салазаризма, което започва в началото на шестдесетте години, разкрива сериозни проблеми, свързани с легитимността на авторитарния режим; 5) постепенното и мирно установяване на демократичната система след кратката кампания на военните от пролетта на 1974 г.

По времето на салазаризма португалците не притежават политическа култура в строгия смисъл на думата. Мнозинството от населението споделя твърде елементарни политически позиции, които са продукт на системна дезинформация, на абсолютно неучастие в обществените дела и се предават от поколение на поколение по пътя на ежедневния опит. Това безразлично или "отсъстващо" мнозинство гледа с недоверие и неприязън, ако не и със страх на политиката и отговаря по дефензивен начин на непосредствените политически стимули.

В средата на седемдесетте години обаче политическото разлагане на салазаризма и последвалят демократичен преход започват да предизвикват важни изменения. Дилемата пред португалското общество се оформя като "демократия или авторитаризъм". Данните за отношението към демократичните и авторитарните принципи показват слабите позиции на авторитаризма и прогресиращото увеличаване на подкрепата за демократичните принципи, въпреки че социалната база на салазаризма е сравнително широка, но сплотена около колкото оскъдни, толкова и елементарни политически идеи.

Салазаризмът прави всичко възможно, за да съхрани единствената политическа партия "Национален съюз"²², която за дълъг период от време представлява и фундамента на законността на системата. Съществуването на това подобие на единна партия позволява на Салазар да постигне сложно равновесие на силите за съставяне на отделните правителства. Панидеологическият характер на Националния съюз обяснява също така защо през последните години на диктатурата, когато дори най-верните ѝ служители виждат, че тя не може да оцелее, се избира решението да се толерират "политическите сдружения", при условие че се развиват в рамките на неизменните принципи на Националния съюз.

Не беше съдено обаче тези опити за установяване на недемократично политическо участие да успеят независимо че са издигнати като преходни решения по пътя към окончателната демократизация на страната посредством нейното политическо развитие.

БЕЛЕЖКИ

¹ **Gomes, C.** *Sobre Portugal, Dialogos com Alexandre Manuel A Regra do Jogo*, Lisboa, 1979, p. 57–62.

² **Rodrigues, A., C. Borge, M. Cardoso.** *O Movimento dos capitães e o 25 de Abril, 229 dias para derrubar o Fascismo*, Lisboa, 1974, p. 64–68.

³ На 26 септември 1968 г. с декрет № 48597 президентът на Португалия Америко Деуш Родригеш Томаш назначава за министър-председател професора по право в Лисабонския университет Марселу Жозе даш Невеш Каетану. Тази дата бележи политическата смърт на един от най-старите диктатори в Европа Антонио де Оливейра Салазар.

⁴ **Campinos, G.** *O Presidencialismo do Estado Novo*, Lisboa, 1974, p. 64–68.

⁵ *Ibidem*, p. 114.

⁶ *Ibidem*, p. 143.

⁷ **Partido Popular Democrático, A Social-Democrácia para Portugal**, Lisboa, 1976, p. 32.

⁸ **Tengarinha, G.** *Combates pela democrácia*, Seara nova, Lisboa, 1976, p. 36–39.

⁹ *Ibidem*, p. 44.

¹⁰ **Figueiredo, A.** *Portugal: Cinquenta Anos de Ditadura*, Lisboa, 1975, p. 219.

¹¹ *O Programa do MFA e dos Partidos Políticos*, Lisboa, 1975, p. 159.

¹² **Gomes, C.** *Op. cit.*, p. 64.

¹³ *Constituição da Republica Portuguesa*, Lisboa, 1976, p. 46–50.

¹⁴ **Campinos, G.** *Op. cit.*, p. 96.

¹⁵ *Constituição da Republica Portuguesa*, *Op. cit.*, p. 39.

¹⁶ **Tengarinha, G.** *Op. cit.*, p. 56.

¹⁷ *Ibidem*, p. 69.

¹⁸ **Pereira, Joao Martins.** *Pensar Portugal Hoje, Os Caminhos Actuais do Capitalismo Portugues*, Lisboa, 1979, p. 130.

¹⁹ **Pedreirinho, J. M.** *Portugae, 1976–1980, A Propaganda politica postrevolucionaria*, *História*, № 30, Abril de 1981, p. 24.

²⁰ *Ibidem*, p. 29.

²¹ **Soares, M.** *Portugal Amordaçado, Depoimento sobre os anos do fascismo*, Lisboa, 1975, p. 251.

²² **Nogueira, F.** *Salazar, O Ultimo Combate, 1964–1970*, 1985, p. 437–439.